

РЕЦЕНЗИЯ

**На дисертационния труд на редовния докторант Калоян Веселинов
Праматаров на тема: „Извънградски некрополи в провинция Тракия (I
– III в.) към каедра „Археология” на Историческия факултет на
Софийския университет „Св. Климент Охридски”**

Рецензент : доц. д-р Гургана Кабакчиева,

Национален археологически институт с музей - БАН

Представената дисертация съдържа увод и пет глави, с по няколко подглави, обширен каталог (364 страници) и три приложения - карти , диаграми, албум (73 с.). Общият обем на текстовата част на дисертацията е 415 страници. В нея не е включен каталогът.

Темата на дисертацията е актуална, добре подбрана и защитима. Това е първото обобщаващо изследване на извънградските некрополи в провинция Тракия от римската епоха.

В увода са посочени целите и задачите на дисертацията. Основната цел е да се анализира и обобщи археологическата информация за извънградските некрополи от провинция Тракия. На тази цел са подчинени задачите, които докторантът си е поставил, а именно – изследване на териториалното разпоространение на двете основни категории некрополи – могилни и плоски; топография на некрополите; прилаганите погребални обреди, рутуали; гробен инвентар; традициите и нововъведенията в погребалните практики през римската епоха в провинция Тракия.

Що се отнася до хронологическите граници на дисертацията, то тук се забелязва разминаване между заглавието на зададената темата и съдържанието на разработката. В заглавието е посочен периодът I – III век като хронологически граници на дисертацията, а в текста и каталога археологическите данни са от периода I – IV век. Смятам, че дисертантът не особено убедително е аргументирал това несъответствие на с. 2. Керамиката

не е причина за определяне на датировки като „II – IV век” или „I – II век”. Освен това, ако някои археологически материал е синхронен с времето на погребване, то на първо място това е керамиката и едва след това други предмети от гробния инвентар. По-удачно би било да се каже направо, че в хода на разработването на дисертацията е обхванат и археологическия материал за извънградските некрополи до края на късноримския период, т.е. IV век.

За гробните съоръжения К.Праматаров използва пълноценно типологията разработена от проф. Людмил Гетов през 1970 г. като въвежда един нов тип „X – Други”, за някои единични примери на гробни съоръжения и ритуал.

Приложените научни методи са основните за археологическата наука – сравнителен, типологически, статистически, картографски. При използването на сравнителния метод докторантът анализира материалите не само от най-близките до Тракия провинции, но и по-далечни в Римската империя. Това показва, че той познава добре научната литература по проблематиката. В дисертацията е приложена общоприетата за проблематиката международна научна терминология.

Глава първа е посветена на проучванията на извънградските некрополи в провинция Тракия. Историографията е разделена на два големи периода: 1/ от XIX в. до Втората световна война и 2/ от края на Втората световна война до днес. Тук са представени многобройните публикации за по-големи и по-малки некрополи от Тракия. Интензивните теренни проучвания във връзка с големи инфраструктурни и други проекти през последните десетилетия допринасят за натрупването на огромен нов емпиричен материал, който чрез тази дисертация влиза в пълноценно научно обръщение.

Глава втора. Тя е озаглавена претенциозно - „Исторически очерк”. Заглавието не отговаря на съдържанието на главата, което приемам по-скоро като *lapsus linquae*. Прегледът на историческите събития - политически, военни и административни е задълбочен и критичен. Действително той отива доста назад във времето от началото на хронологическия период на дисертацията, но пък по този начин се поясняват някои процеси и тенденции на погребалните практики от римската епоха в Тракия, които щяха да са

неясни без него. Така, дисертантът ясно е посочил събитията, довели до необратимите промени в политическия и икономически живот в южнотракийските земи и тези между Долен Дунав и Хемус (Стара планина), както и създаването на провинция Тракия през 45 г. сл. Хр. Във втората част на главата авторът се е представил административната уредба на провинция Тракия, което дава историческия фон за организацията и развитието на извънградските некрополи . Смятам, че разглеждането на различните съсловия в древнотракийското общество малко натежава в края на Глава втора.

Глава трета. В нея са анализирани и проучени 564 надгробни могили от южнотракийските земи. Като цяло К.Праматаров много добре е очертал проблемите на могилните некрополи. По въпроса за териториалното им разпространение мога да кажа, че докторантът се опира преди всичко на публикации и в по-малка степен на лични наблюдения за могилните некрополи в провинция Тракия. Това става причина той да направи извода на с. 56, че в източната част на Софийското поле, в Казанлъшката котловина, както и в Кюстендилката долина могилните некрополи са слабо разпространени. Това не отговаря на ситуацията на терена. Важна част в тази глава е разработката на дисертанта за могилните насипи. Те не само са разгледани самостоятелно, но са посочени и различните ритуални действия, които съпътстват изграждането им.

К.Праматаров е събрал , обработил и анализирал огромен археологически материал. Разглеждането на първичните и вторични гробове, на ориентацията на гробовете в могилите и други са ценни изводи за бъдещи проучвания по тази проблематика. Както сам дисертантът отбелязва на с. 84 „ ...в могилните некрополи са погребвани не голям брой индивиди” . Малко след този извод той пише за т. нар. „крематориуми” като ги свързва с кремации на по няколко индивида на едно място. Това според мен е спорно заключение.

Интерес представлява практиката за полагане на коли, колесници и жертвени животни в могилните некрополи. Още повече, че тази практика е слабо разпространена в другите римски провинции.

В глава трета намира място и типологията на гробните съоръжения. Обособени са 10 основни типа, за разлика от типологията на Л.Гетов, в която са обособени 9 основни типа. Анализирането на големия брой могилни гробове дава възможност на К.Праматаров да направи извода, че тип IV „гробни ями с керамиция” е преобладаващ в провинция Тракия за целия период I - III в. сл. Хр. Регистрираните примери на гробни съоръжения от този тип са 492 на брой. Гробните съоръжения тип VIII т.е. „Саркофази” остават рядко срещани през римската епоха в Тракия. Това се отнася и за тип IX на гробните съоръжения, т.е. „Гробниците”. Два типа са характерни за някои от т. нар. „богати гробове”, които са на провинциалния елит. В нововъведения тип X – „Други” дисертантът разглежда редките гробни съоръжения като погребване в питоси. Примерите на погребване в питоси са от Брестовица, Пловдивско и Хасково. В този тип са разгледани и гробове, оформени като „камери от необработени камъни”, долмени.

В петата част на Глава III К.Праматаров разглежда начините на погребване – трупоизгаряне (кремация) и трупополагане (инхумация). Тази подглава е доста обширна от с. 175 до 191. Въпросът за начините на погребване и измененията в съотношението между тях е много важен за тракийската култура. На с. 184 дисертанта прави извода, че кремацията преобладава в периода 2 – 3 век в Тракия в извънградските некрополи за разлика от градските, където преобладаващ начин на погребване е инхумацията. В края на тази подглава са разгледани някои необичайни гробове – с двойни или дори колективни погребвания (до 9 индивида). Въпросът за колективните гробове се дискутира отдавна в научната литература, но е трудно да се определи дали става дума за „колективни гробове” по време на епидемия, война или други събития. К.Праматаров отделя място и за т. нар. „кенотафи”, т.е. гробовете без човешки останки. Те са познати в Тракия, както от предримския период, така и от римската епоха. Най-вероятно става дума за загинали далеч от родните места войни.

В шестата част на Глава трета дисертантът анализира огромния и разнообразен археологически материал – гробния инвентар от съдовете, предметите и монетите в гробовете. К.Праматаров ги дели на две големи групи - лични вещи на починалия и „гробни дарове”. Проученият и

анализиран емпиричен материал е огромен. Намирам обаче, че някои идеи на дисертанта са в разрез с приетите и подкрепени с много примери комплекси. Според мен някои керемични, стъклени, бронзови, а защои не и сребърни съдове са поставяни като лични вещи и за ползуване в отвъдното, а не като дарове. Така, че в това отношение е важна „мярата” и определянето на функциите на тези съдове и предмети за всяка ситуация поотделно.

Глава четвърта е посветена на „плоските некрополи” от провинция Тракия. Подглавите в нея следват схемата от главата за могилните некрополи. В резултат на анализа на гробните комплекси от плоските некрополи са направени изводите за постепенното налагане на трупополагането като основен начин на погребване през късноримския период и особено през 4 век. Разбира се, през целия период на римската епоха са регистрирани и гробове с трупоиизгаряне. То най-често е от типа *ustrinum*, т.е. извън гробното съоръжение и само в малко случаи – е тип *bustum*, т.е. вътре в гробната яма или съоръжение. Като цяло гробовете в плоските некрополи са с беден гробен инвентар или без инвентар.

В първата подглава „Териториално разпространение” са разгледани данни от 37 плоски, извънградски некропола. По-ограничения брой на изследваните некрополи от тази категория затруднява в голяма степен обобщаването на историческата информация за тях. Не само в началото на дисертацията, но и на с. 305 К.Праматаров отбелязва, че в района на Софийското поле, долината на Горна Струма, Кюстендилската долина, както и Казанлъшкото поле жителите на провинция Тракия проявявали предпочитание към плоските гробове през римската епоха. Този извод е твърде пресилен, тъй като наблюдението се базира върху ограничен археологически материал.

Плоските некрополи са разположени преди всичко в равнинните и полупланински райони на провинцията. Спрямо селищните структури, те са в близост до неукрепени или укрепени селища - села, емпориони и антични вилни стопанства.

Организацията на плоските некрополи показва, че те са съставени от по няколко гроба като вторични край могила, плоски некрополи или от 5 до 50

гроба от късноримския период. Към някои от тях са оформени каменни ограждения с кръгла или елипсовидна форма.

Анализът на ритуалните действия, съпътстващи погребването не само при могилените некрополи, но и при плоските от периода I –III век показва, че край тях са оформяни „тризни“. Последните са свързани с различни ритуални действия по време или след погребването като хвърляне от разстояние и разчупване на керамични съдове, извършване на различни възлияния около гробовете. Регистрирани са случаи на ритуално поставяне на жертвена храна, ядки (орехи, бадеми, лешници), плодове и други. Единичен случай е откриването на жертвоприношение на кон към гроб с трупополагане, разположен в зидана гробница .

Гробовете в плоските некрополи се делят на първични и вторични, според последователността на изграждане. Съоръженията в тях са различни типове, подобно на тези при могилените некрополи – ями, вкопани в древния терен, зидани гробове, гробници и др. Като цяло и тук гробните съоръжения са 9 основни типа, някои от които с по няколко варианта.

Гробният инвентар в гробовете от плоските некрополи се отнася към групите на гробовете с еднообразен и по-малоброен инвентар или въобще без инвентар. Отделни са случаите на гробове с богат инвентар. Тук К.Праматаров правилно не отделя място отново на гробния инвентар на плоските гробове по категории – съдове, въоръжение, накити, части от облеклото и други.

Глава пета. В нея е отделено място на важните въпроси за традициите и нововъведения в погребалния обред, както и връзката между извънградските некрополи и селищните структури. През периода I -III век – (с. 321) се запазват някои традиции в погребалния обряд от тракийския период. Това е валидно особено за периода до времето на управление на император Хадриан (117 – 138). През следващите векове и до края на римската епоха все по-осезаемо се забелязва навлизане на някои общи за цялата Римска империя особености в погребалните обреди, съоръжения и дарове. През периода от I в. и до средата на II в. тракийската аристокрация показва своя просперитет не само с изграждането на богато декорирани

жилища във вилните имения, но също така и в погребалните обряди. От този период датират най-богатите подмогилни гробове от римската епоха в провинция Тракия. Примери за такива са могилените некрополи при Брезово, Борисово, Виза, Драгодан, Житосвят, Исперихово, Караново, Свирачи, Тулово и други (с. 341). След края на 30-те години на III век „богатите гробове” се срещат рядко, тъй като следващите десетилетия на века са белязани с многобройни нашествия на различни племена на юг от Долен Дунав и в провинция Тракия. Традицията да се издигат могилените некрополи в Тракия постепенно изчезва към края на III век. Само в отделни райони на провинцията могили се издигат, чак до средата на IV век.

Нововъведенията в погребалния обред в Тракия от периода I – III в. сл. Хр. са разгледани в глава V.3. Като такива авторът посочва появата на надгробните стели и статуи, особено при богатите могилените некрополи или тези с плоски градени гробове (с. 343). К.Праматаров правилно формулира причините за промените в погребалния обред през периода на Принципана и началото на Домината. На с. 345 той пише: „... изборът на имперски тип надгробен монумент, вместо традиционната надгробна могила, е представлявал демонстрация на политическа лоялност, социален статус и обществен престиж, засвидетелствана за поколения напред”.

Представителите на провинциалния елит и военното съсловие са прослойките на античното общество в Тракия, които възприемат първи нововъведенията, характерни за цялата Римска империя. Те първи издигат мавзолеи, хипогеи, гробници и ‘тумулуси’.

В раздел 4 на Глава пета К.Праматаров разглежда важния въпрос за връзката между извънградските некрополи и типовете селищни структури, към които принадлежат. Това са предимно укрепени или неукрепени селища, вилни стопанства, светилища. Общобщителна литература по въпроса няма и в това отношение наблюденията на докторанта са едни от първите. Неукрепените селищни структури се срещат по-често. Това са селата (*vicus*, κομμή).

Извънградските укрепени селища в провинция Тракия са малко проучени и те се датират по-скоро към периода на късната античност. От периода на Принципата към тях се отнасят известните от епиграфските паметници *burgus et praesidia*. К.Праматаров прави опит за определяне на връзката на този вид

селищни структури с могилните и плоските некрополи. Като цяло извънградските некрополи се свързват не само със села, но и с пътни станции, тържища, селища на рудари и металурзи, селища на население, натоварено със специални военни функции. Селата на местното население са били прикрепени към някоя от по-големите селищни структури. По тази причина не може да се търси пряка връзка в организирането им като тези от предримския период, нещо което предлага дисертантът (с. 351 – 352). Това е така, тъй като всички видове селищни структури в провинциите са били обвързани с фискалната система на Империята.

Дисертацията е първото обобщаващо изследване за извънградските некрополи в провинция Тракия през периода на римската епоха (I – IV в.). В нея са включени разкритите могили и плоски извънградски некрополи от цялата територия на провинция Тракия, т.е. и тези от днешна Гърция и Европейската част на Турция.

Разработването на темата е особено актуално, тъй като през последните две десетилетия е натрупан много нов археологически материал. Надгробните могили се очертават като традиционна форма на погребване за тракийската култура не само за I хил. пр. Хр., но и за целия период на римската епоха. Докторантът познава много добре литературата за извънградските некрополи не само от съседните на Тракия провинции, но и за тази за западноримските земи. Това му позволява да очертае добре традициите и тенденциите на нововъведенията в погребалния обред през римската епоха в земите на траките.

В дисертацията е предложена актуална типологическа систематизация на гробните съоръжения както в могилните, а така също и плоските некрополи.

В могилните и плоски некрополи в Тракия са прилагани двата начина на погребване – трупополагане (инхумация) и трупоиизгаряне (кремация). В периода I – първата четвърт на II в. преобладава втория начин на погребване, т.е. кремацията.

В дисертацията са изследвани не само гробните съоръжения и погребални обреди, но е направен и анализ на гробния инвентар. „Богатите гробове”, т.е.

тези с богат инвентар се откриват най-често в извънградските некрополи, а не в тези на античните градове. ”Богатите гробове” и надгробните монументи към тях са сравними с подобните от други римски провинции като тези в Италия, Панония, Галия, Британия, Германия.

С установяването на римската власт в провинция Тракия (45 г. сл. Хр.) постепенно се налагат някои изменения не само в гробните съоръжения, но и в погребалните обреди и инвентара в гробовете.

В каталога са включени 564 надгробни могили, с 1894 гроба - първични и вторични в тях, както и 37 плоски некрополи, с 379 гроба в тях. Огромен е броят и на останалите археологически материали . В каталога е направена пълна характеристика на некрополите и гробовете. За първи път в археологическата литература от България се прави анализ на толкова голям по обем археологически материал от некрополи от римската епоха.

Некрополите от провинция Тракия са изследвани цялостно – съоръжения, обреди, гробен инвентар, връзка със селищата. В дисертацията са обхванати и могилените и плоски некрополи от разглежданата провинция, които днес се намират на териториите на съседните на България държава – Турция и Гърция. Това дава възможност да бъде представена една по-пълна картина за развитието на погребалните практики, измененията на погребалните съоръжения и гробния инвентар.

В края на дисертацията е представен илюстративния материал – три приложения – карти, диаграми, албум. Те са изработени по съвременните изисквания и подкрепят текстовата част от дисертацията.

Стильт на изказ на дисертанта е много стегнат и ясен. Текстът е четивен, което допринася за подготовката на дисертационния труд за печат. Препоръчвам дисертацията да бъде отпечатана.

Библиография е огромна. В нея са включени както публикации на български археолози и историци, а така също и на много чуждестранни изследователи.

Цитиранията под линия са удачен вариант. В някои случаи те натежават, поради споменаванията на селищата, при които са намерени гробове от

извънградски некрополи, но без тази информация трудно би могла да се направи връзка между основния текст и каталога.

Авторефератът е изчерпателен и в него са посочени приносните моменти в дисертацията.

Темата на дисертацията е обширна. Поставят се много и различни по важност въпроси, които са свързани с изучаването на тракийската култура. Някои са решени, други – не. Това обаче не е минус за разработката, а е белег за състоянието на развитие на археологическата наука в България.

Дисертацията носи всички положителни качества на една добре разработена тема, така че посочените по-горе бележки са за конкретни комплекси и въпроси. Като член на Научното жури ще гласувам с положителното „ДА” за присъждане на образователната и научна степен „доктор” на Калоян Веселинов Праматаров.

София, 18.08.2018 г.

Рецензент:

доц. д-р Гергана Кабакчиева